УДК 271.222(497.11)
930.85(497.11)"04/14"
https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2025.22.22.19

Марина Штетић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
e-mail: marina.stetic@f.bg.ac.rs

СТАРАЊЕ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ВЛАДАРА И ВИСОКИХ ЦРКВЕНИХ ДОСТОЈАНСТВЕНИКА О МАНАСТИРСКИМ ВИНОГРАДИМА*

Апстракт: *Предмет рада су различити видови старања српских средњовековних владара, архиепископа, епископа, игумана значајнијих манастира и других истакнутијих духовних лица о потребама тек основаних или обновљених манастира за виноградима, који представљају једна од најважнијих црквених имања. Сагледани су посебни начини прибављања винограда личним залагањем ктитора, у виду формирања нових засада и проширивања постојећих, куповине виноградарских имања или земљишта на коме је тек требало засадити винову лозу, као и замене појединачних винограда или читавих поседа са виноградима и вршења комасације виноградарског земљишта. Указано је и на тежњу за обезбеђивањем винограда у непосредној близини храмова, поред чега су истакнуте и друге специфичности у контексту настајања манастирских виноградарских комплекса.*

Кључне речи: *манастирски виногради, подизање, откуп, проширивање, замена, комасација винограда, српски средњовековни владари, великодостојници Српске цркве, српски средњи век*

Настојање српских средњовековних владара и високих црквених достојанственика да својим задужбинама обезбеде пространа виноградарска имања спадало је у основне делатности ктитора, будући да су виногради представљали неизоставна и једна од најважнијих добара манастирских властелинстава.[1] Осим што је вино обавезно у светом причешћу и другим обредима, оно је чинило и једну од главних компоненти редовне исхране монаха, успостављене црквеним уставом (*типиком*) и одредбама манастирских повеља. Прописана количина вина, која је у Дечанима и Богородици Љевишкој у Призрену, у првој половини XIV века, на дневном нивоу износила 1,28 dm³/l по особи, називала се *мертик вински*. Тачно одмерена количина вина припадала је и другим људима унутар манастирског комплекса и окружења – болеснима у манастирским болницама, као и слабима, немоћнима и људима са трајним телесним манама и неизлечивим обољењима, који су били смештени у посебне стационаре (*странопријемнице* / *ксенодохије* – у почетку гостионице за странце и ходочаснике). Вино је чинило и део оброка занатлија, радника и

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-66/2024-03/200163).

[1] Штетић 2021, 207–208; Копривица 2022а, 106–111.

зависног становништва приликом обављања послова за потребе манастира. Припадало је и страним посетиоцима и сиротињи која се окупљала у манастирској порти, док су се веће количине овог пића служиле на дан прослављања манастирског патрона и ктитора.[2] Вишкови вина продавани су на оближњим трговима и годишњим сајмовима (*панаћурима*), уприличеним на дан заштитника манастира и других светитеља, што је додатно утицало на јачање економије црквених установа.[3]

Сâмо истицање винограда, које је присутно у манастирским повељама, житијима ктитора и другим изворима, додатно сведочи о њиховој вредности.[4] Један од начина обезбеђивања винограда подразумевао је даровање већ постојећих појединачних парцела засађених виновом лозом, као и читавих сеоских насеља са виноградима, које су владари и властела уступали црквама и манастирима из својих домена. Зависно становништво потчињених насеља обрађивало је винограде под непосредним уживањем манастира или је дуговало натуралну ренту од вина (*десетина*, *чабар*) произведеног из својих винограда.[5] Приликом подизања или обнове манастира и цркава, српски средњовековни владари и великодостојници Српске цркве прибегавали су и другим начинима прибављања и стварања виноградарских површина, првенствено у најближој околини храма, што представља предмет овог рада. Један од најчешћих начина огледао се у предузимању личне иницијативе у погледу подизања нових и куповине већ постојећих винограда, али и земљишта на којима је тек требало засадити винову лозу. Земљиште стечено путем куповине називало се *купљеница*, мада се у изворима овај назив најчешће односи на откупљене њиве.[6] У изворима се често наводи да су владари и црквени достојанственици „насадили" винограде, премда овај израз свакако не треба схватити буквално. Поред подизања и откупа, предузимана је и замена винограда између различитих власника, што је у појединим случајевима обављано у циљу комасације земљишта под виновом лозом.[7]

Сам чин подизања винограда, који у Новом завету персонификује Христа,[8] док у хришћанству симболизује цркву, значио је и богоугодно дело,[9] што је представљало додатни мотив за старање о црквеним имањима ове врсте. Подизање и куповина винограда или земљишта за виноград обављани су о сопственом трошку. Епископи и архиепископи Српске цркве углавном су потицали из виших друштвених слојева, док њихова веза са породицама често и након замонашења није прекидана, захваљујући чему су могли да приуште потребна материјална средства за подизање или обнову храмова и њихових властелинстава. Највиши представници Цркве управљали су приходом и имовином својих епархија, премда је коришћење црквених средстава имало одређена ограничења.[10] Према 19. члану *Законоправила* (*Номоканона*) Светог Саве (око 1220), храм који би подигао епископ припадао је епархији којом је управљао, тако да није долазило до подривања економске моћи епископије.[11] Исто је било предвиђено и главом Е-25 *Синтагме* Матије Властара (око 1335), којом се чак подржава настојање епископа у подизању и обнови

[2] Штетић 2021, 388–392; *Иста* 2022; Копривица 2022а, 289–298, 316–320; *Иста* 2022б, 164, 166–167.
[3] Штетић 2021, 367–370, 371–373; Копривица 2022а, 331–337.
[4] Штетић 2021, 20.
[5] *Исто*, 282–307.
[6] Михаљчић 1999, 346.
[7] Штетић 2021, 207–208; Копривица 2022а, 106–111, 255.
[8] Даничић, Стефановић-Караџић 1981, 114 (Свето јеванђеље по Јовану, глава 15: 1, 2, 5, 6).
[9] Копривица 2022а, 255.
[10] *Иста* 2016б, 145–146.
[11] Петровић, Штављанин-Ђорђевић 2005, 494.

манастира, нарочито унутар граница епископије.[12] Задужбине поглавара Цркве аутоматски су потпадале под јурисдикцију Архиепископије. О њима су се надаље бринули наследници на престолу, као у случају сâме Пећке архиепископије,[13] што је видљиво и када је реч о њеном властелинству, укључујући и винограде.

Брига о потребама манастира за виноградима и вином уочава се већ код монаха Симеона, некадашњег српског великог жупана Стефана Немање (1166–1196), као и код његовог најмлађег сина, будућег српског архиепископа Саве. Њихово старање у погледу винограда односи се најпре на светогорске манастире Ватопед и Хиландар, о чему сведоче Савини животописци – хиландарски јеромонах Доментијан (средина XIII века) и његов ученик Теодосије (почетак XIV столећа). Проширивање манастирског комплекса Ватопеда, које је започео Сава приликом доласка на Свету Гору у јесен 1191, настављено је након пристизања монаха Симеона и одређеног броја замонашене властеле крајем 1197. године.[14] У складу са намерама да се трајно настане у Ватопеду, Сава и Симеон су радили и на јачању његовог привредног потенцијала, тако да су за потребе манастира, између осталог, подигнути и „многи виногради".[15] Даривањем додатне количине злата, Сава и Симеон су Ватопеду обезбедили и 50 *аделфата* (братствених удела)[16] у храни и вину (50 *комата* и 50 *купа* вина на дан). То је служило за потребе увећаног монашког братства, радника, многобројних страних посетилаца (игумана других манастира, монаха-пустињака на челу са протама), као и сиромаха, који су долазили у манастир, желећи да добију благослов од угледних српских монаха.[17]

Преко потребна виноградарска имања требало је обезбедити и за тек основани српски манастир на Светој Гори. Сава и Симеон су у пролеће 1198. године од светогорског Протата откупили запустели грчки манастир Хиландар, укључујући и бројне мале монашке установе (*светилишта*) у подручју Милеја (шира околина Хиландара, долина Хиландарске речице). Њих је, према речима Доментијана, заједно са матичном установом било укупно четрнаест.[18] Теодосије бележи да су овом приликом откупљени и маслињаци и виногради око Хиландара, заједно са светилиштима Св. Георгија, Светих Омологита (Исповедника) и Св. Николе.[19] У потврдној хрисовуљи византијског цара Андроника II о хиландарским поседима (1299), пре поменутих светилишта са метосима, јавља се Каракалин виноград.[20] Овај виноград је посведочен и пре средине XIII века,[21] мада није сигурно да је откупљен за Хиландар већ по оснивању манастира.[22]

---

[12] Матија Властар 2013, 213.
[13] Копривица 2016б, 146–150.
[14] Живојиновић 1998, 46–52.
[15] Доментијан 1988, 84–85; Теодосије 1988, 130–131, 134; Живојиновић 1998, 52–53; Штетић 2021, 392, нап. 1800; *Иста* 2024, 634–635.
[16] Грчки термин *аделфат* (стсрп. *адрфат, мертик, комат*) првенствено је подразумевао доживотно издржавање, које је манастир дуговао ктитору (уколико би се у њему настанио), у виду замене за даровани приход или земљишна и друга добра. У свом секундарном значењу, термин се односио на монашки удео, који је обухватао све ствари неопходне за издржавање сваког братственика (*аделфатора/адрфатора*), укључујући и храну и вино (*мертик хлебни* и *мертик вински*). Живојиновић 1968, 241–244, 257; Копривица 2022а, 216–217, 289; Штетић 2022, 280.
[17] Доментијан 2001, 74–75; Теодосије Хиландарац 1973, 42; Живојиновић 1968, 243; *Иста*, 1998, 53, 97, нап. 32; Штетић 2021, 391–392; Копривица 2022а, 217–218; Штетић 2022, 280–281; Копривица 2024, 395–396.
[18] Доментијан 1988, 93; Живојиновић 1998, 54–60, 210–211.
[19] Теодосије 1988, 139; Живојиновић 1998, 56, 211; Штетић 2024, 638.
[20] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 297.
[21] Живојиновић 1998, 115.
[22] *Исто*, 55, 98, нап. 49; Штетић 2024, 638–639.

Придруживање многобројних светилишта, као и даље проширивање и утврђивање манастирског комплекса,[23] сигурно је повећало и потребе за вином. Додатна виноградарска имања образована су личним трудом и средствима монаха Симеона, који је, затраживши одобрење византијског цара Алексија III, 1198/1199. године манастиру потчинио девет села на простору Призренске жупе (од 1207. трајно у границама српске средњовековне државе). Симеон је такође наложио да се подигну два винограда у селу Горња Хоча (данас Велика Хоча, 20 km северно од Призрена), које је представљало значајније насеље са тргом и седиштем прве, *Хотачке метохије* Хиландара.[24] Средином XIV века вишкови манастирског вина из Хотачке метохије продавани су на тргу у Горњој Хочи и извожени ван метохије.[25] Подизање нових хиландарских винограда посебним залагањем ктитора такође говори о томе да виноградарство у околини Призрена крајем XII века још увек није било довољно развијено.[26]

После Симеонове смрти, 13. фебруара 1199. године, монашко братство је, захваљујући Сави, увећано на чак деведесет монаха,[27] што је захтевало стицање нових поседа. На простору Свете Горе и у другим деловима Грчке хиландарски виногради су се даље увећавали, како Савином иницијативом, тако и даровањима краља Милутина, византијских царева, старешина светогорског Протата, као и самих хиландарских игумана и читавог братства.[28] У потоњем периоду такође су познати случајеви куповине винограда или земљишта за подизање винограда, нарочито на простору Атоса, Солуна, доњег тока Струме и Сера. Након што је светогорски прот Јован августа 1288. године манастиру даровао терен под маслинама и виноградима у месту Хремицена/Хромитиса (југозападно од Превлаке), које се налазило у поседу малог манастира Скорпија,[29] Хиландар је стекао још два земљишта истог власника. Земљиште стечено око 1290. године, на коме су хиландарски монаси подигли виноград, одлуком Протата из новембра 1294. ипак је враћено Скорпију. На терену источно од Палеокастрона, прибављеном пре 1294. године, хиландарско братство је населило 15 паричких породица из оближњег села Комитисе/Кумице (између Превлаке и границе Свете Горе), који су и на овом земљишту засадили винову лозу.[30] Краљ Милутин је за хиландарски пирг у Хрусији (подигнут 1300/1302) откупио винограде у месту Коруна (око 2 km северозападно од Јериса на Превлаци), што је потврђено хрисовуљом цара Андроника II из децембра 1324. године.[31]

Хиландарска келија Св. Ђорђа у Солуну, задужбина Саве Немањића (око 1203), поседовала је винограде изван града, које је хиландарско братство стекло у последњим деценијама XIII века путем откупа, што је такође потврђено хрисовуљом цара Андроника II из 1299. године.[32] На простору Каламарије (јужно од Солуна) Хиландару је пре августа 1314. придружен мали Манастир Св. Илије у селу Ропалеје (данас Тропалија, око 20 km југоисточно од Солуна), коме је Андроник II јануара 1316. године даровао 100 модија

[23] Доментијан 1988, 91–92; Теодосије 1988, 138–139; Живојиновић 1998, 60–65.
[24] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 69; Живојиновић 1998, 65, 221–222; Зарковић 2002, 58–60; Штетић 2021, 133–134; Копривица 2022а, 107, 255; Штетић 2024, 639–640.
[25] Копривица 2016а, 112–113, 115; Штетић 2021, 134, 371–372; Копривица 2022а, 333–334.
[26] Штетић 2021, 134.
[27] Јовановић 2018, 185; Живојиновић 1998, 65–66.
[28] Живојиновић 1998, 151–152, 169–172, 176–178, 198, 200–201, 209–218; Штетић 2024, 640.
[29] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 56; Живојиновић 1998, 151, 212.
[30] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 56–57; Живојиновић 1998, 151–152, 212–213.
[31] Живојиновић 1998, 145–146, 163 (нап. 92), 213.
[32] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 168; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 298; Живојиновић 1998, 87, 215.

(1 = 939,18 m²)[33], односно 9,4 ha земље, намењене подизању винограда. Хиландарски монаси су пре јула 1317. између села Ропалеје и Фускулу купили земљиште површине 38 модија (3,57 ha), на коме су засадили винову лозу.[34] Игуман Никодим је августа 1314. године такође куповао суседне парцеле винограда и њива, тако да се 1317. на хиландарском метоху Св. Илије у Ропалејама налазило 375,5 модија (35,3 ha) оранице и 32,5 модија (3,052 ha) винограда.[35] Краљ Милутин је 1321. на простору Каламарије за манастир купио некадашње село Кричани са виноградима (налазило се код села Епамони јужно од Солуна).[36] У доњем току Струме, виногради у селу Здравик (северно од Старог Здравика/Дравискоса) на левој обали Тахинског језера, који су стечени 1320. и 1321. године, такође су прибављени откупом или у виду поклона.[37] Јеромонах Калиник куповао је винограде за Манастир Св. Николе у Горњој Каменикији, у западном делу Сера, који је октобра 1323. године завештао Хиландару. Током 1323. и 1324. године, заједно са хиландарским игуманом Гервасијем, откупио је укупно 11 стрема (модија) винограда (1,03 ha) у Загори, у суседству Каменикије.[38]

На простору српских земаља ширење хиландарских винограда настављено је већ на прелазу из XII у XIII век, најпре захваљујући великом жупану Стефану Немањићу, а затим и на иницијативу потоњих српских владара, властеле и црквених достојанственика. Хиландар је земљишта под виновом лозом углавном стицао даровањем већ постојећих засада, као и потчињавањем читавих сеоских насеља, цркава и манастира, заједно са виноградима. До првих деценија XV века манастир је располагао бројним виноградима широм средњовековне Србије, остварујући значајне вишкове вина, који су изношени на тржиште.[39]

Као светогорски монах, а потом и српски архиепископ (1219–1233), Сава се нарочито старао о виноградима своје испоснице – келије Светог Саве Јерусалимског у Карејци, коју је подигао 1199. године, на земљишту купљеном од светогорског Протата, на врху Карејске увале.[40] Карејска испосница, у којој се Сава, у жељи да се посвети контемплацији и подвигу, и сам настанио, располагала је одређеним виноградарским имањем већ у време оснивања. Карејски типик, који је Сава саставио исте, 1199. године, садржи одредбе и о режиму конзумирања вина, прописаном у складу са аскетским начином живота.[41] Успостављајући аутономију испоснице, Сава је у типик унео и одредбу према којој Хиландар као матични манастир није смео узимати вина и воћа из Карејске келије.[42] Из истог разлога, Хиландар није био у обавези да Карејску испосницу снабдева вином, што се може видети на основу повеље краља Милутина о куповини аделфата од хиландарског игумана Никодима 1317/1318. године.[43]

---

[33] Ћирковић 1997, 159.
[34] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 229–230 (no. 33), 232–233 (no. 34); Живојиновић 1998, 151, 153, 188, 214.
[35] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 219–238 (no. 31–34); Живојиновић 1998, 132, 153, 214.
[36] Живојиновић 1998, 191–192, 214.
[37] *Исто*, 169–170, 200–201, 218.
[38] *Исто*, 171–172, 176–178, 218.
[39] *Исто*, 219–225; Штетић 2021, 108–109, 111, 113–116, 121–122, 124–125, 129–143, 166–167, 182–185, 198–199, 371–373; Копривица 2022а, 107–108, 110–111, 333–334.
[40] Живојиновић 1972, 91; *Ista* 1998, 79–81, 212.
[41] Јовановић 2018, XIV, 7, 9, 11; Штетић 2022, 282–283, 289; *Ista* 2024, 641–642.
[42] Јовановић 2018, 7; Живојиновић 1972, 93; *Ista* 1998, 82–83; Штетић 2022, 281; *Ista* 2024, 642.
[43] Живојиновић 2006, 21, 26; 251; Живојиновић 1972, 93, нап. 11; Штетић 2021, 392; Копривица 2022а, 290–291; Штетић 2022, 281; *Ista* 2024, 642.

Савина брига о виноградима Карејске келије повезана је са његовим личним потребама да се у неком тренутку трајно настани у својој испосници, у чему су га често ометали црквени и државни послови. То се јасно види на основу уговора о куповини земљишта за подизање винограда у Кареји,[44] који је Сава као српски архиепископ закључио са светогорским протом Јевсевијем, по свему судећи, крајем лета 1229. године, приликом свог повратка са путовања у Свету земљу.[45] У уговору и сâм објашњава да му се „десила потреба за једним местом, да засади на њему виноград", који ће до краја живота имати у свом поседу и власти.[46] Будући да у Кареји изгледа више није било обрадивог земљишта, Сава је за високу новчану суму од 300 перпера откупио ледину прекривену густим дрвећем („место честодревно"), која се налазила у поседу малог Манастира Св. Димитрија. Ово земљиште простирало се на врху брда, изнад манастира Кохљара (Хулиара), преко пута данашњег Сарајa или скита Св. Андреје, тачније у близини саборне цркве у Кареји и седишта светогорског Протата.[47] Савина купљеница, која је лежала у суседству већ постојећег винограда Карејске келије и великог потока, омеђена је помоћу шест каменова.[48] На крају српског преписа уговора (прва половина XVII века) касније је додато да *хрисовуљ* почиње „са горе (брда) изнад манастира Хулиара, од саборног пута", што значи да је исправа требало да пружи увид и у познавање тачних граница винограда.[49] Уговором је било предвиђено и постављање straже за чување засада, у чијем средишту је требало подићи и келију за смештај чувара.[50] Пошто је Протат за подизање винограда уступио само део ледине, Сава је игуманима суседних манастира и њиховим људима гарантовао да на неискрченом делу могу слободно да секу дрва за обраду или огрев и да скупљају сено или кестење.[51]

Чињеница да је било неопходно предузети крчење ледине зарад стварања засада винове лозе може сведочити и о томе да у првим деценијама XIII века у Кареји није било винограда који би се могли прибавити откупом или поклоном.[52] У српским средњовековним земљама претварање ледине у земљиште за виноград је иначе често предузимано, првенствено у приморским (јадранским) крајевима, који су оскудевали у обрадивој земљи.[53] Виногради и остала имања морали су бити тачно омеђени, зарад познавања граница сваког поседа, али и заштите од упада стоке и других животиња. Виноград је ограђиван плотом (оградом од прућа), ровом, трњем или зидом, поред чега је могао бити и само омеђен камењем, као у случају Савиног земљишта.[54] Велике винограде у поседу владара, богатијих феудалаца и грађана надзирали су чувари (*пудари*), посебно у време сазревања

[44] Мошин 1946, 83–93; Živojinović, Kravari, Giros 1998, 117–119; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 113–114, 118.
[45] Živojinović, Kravari, Giros 1998, 119; Живојиновић 1998, 92–93; Марковић 2009, 86–87. Уп. Мошин 1946, 98–104.
[46] Мошин 1946, 81, 83; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 114, 117.
[47] Мошин 1946, 82; Živojinović, Kravari, Giros 1998, 118–119; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 114–115; Живојиновић 1998, 92–93, 212; Штетић 2024, 643–644.
[48] Мошин 1946, 82; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 117; Живојиновић 1998, 93; Штетић 2024, 643–644.
[49] Мошин 1946, 83; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 118.
[50] Мошин 1946, 82; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 117; Копривица 2022а, 92, 107, 179; Штетић 2024, 644.
[51] Мошин 1946, 82; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 117; Благојевић 2004, 66; Штетић 2021, 227; *Иста* 2024, 645.
[52] Штетић 2024, 643.
[53] Благојевић 2004, 66–68; Штетић 2021, 226–228.
[54] Благојевић 2004, 106, 115; Мишић 2019, 35–46; Штетић 2021, 252–255.

плодова.[55] Постављање straже за Савину купљеницу указује на велики значај који су виногради имали за манастире и друге монашке установе, као и на то да се очигледно радило о већој земљишној парцели.[56] Положај купљеног земљишта такође је обезбеђивао да будући виноград добија довољно сунчевих зрака током већег дела дана и године.[57]

Као што је поменуто, земљиште које је Сава купио 1229. године налазило се у суседству већ постојећег винограда Карејске келије, кроз који је протицао велики поток, делећи га на два једнака дела. Овај виноград је такође подигнут на Савину иницијативу, на земљишту стеченом у време претходног светогорског прота Теоктиста.[58] Сматра се да је до тога дошло током Савиног другог боравка на Светој Гори, између 1217. и 1219. године, будући да је он у овом периоду неко време становао у својој испосници.[59] Према уговору из 1229. године, Сава је половину свог винограда завештао Карејској келији, док је друга половина требало да припадне саборној цркви у Кареји, односно светогорском Протату, у замену за чињење редовног помена.[60] У додатку српског превода уговора, за који се сматра да је постојао и у старијем грчком препису, забележено је да је поменута одредба извршена, као и да је Сава своје завештање учинио на захтев прота Теоктиста.[61] У складу са тим изнета је и претпоставка да је договор о куповини земљишта за нови виноград постигнут још са протом Теоктистом, да би уговор затим био склопљен тек у време његовог наследника, прота Јевсевија (1229).[62]

Стварање новог засада винове лозе у суседству постојећег говори о тежњи за проширивањем и образовањем веће, компактне виноградарске површине у близини Карејске келије.[63] То је вероватно било у складу са Савиним настојањем да се коначно насели у својој испосници, нарочито када се узме у обзир његово незадовољство политиком краља Радослава и курсом приближавања охридском архиепископу Димитрију Хоматијану.[64] Виноград Карејске келије опстао је до краја XIII века, будући да се јавља у хрисовуљи византијског цара Андроника II о потврди поседа манастира Хиландара (1299).[65] Иако Хиландар није имао право на вино Карејске келије, виноград Савине испоснице поменут је у царевој хрисовуљи вероватно због тесне повезаности келије са српским светогорским манастиром као матичном установом.[66]

Прибављању винограда у непосредној околини храма путем откупа приступио је и краљ Милутин приликом обнове некада славног Манастира Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља (1300), подигнутог на брду Виргин изнад данашњег Топханског поља, речице Сераве и северних врата утврђеног града, као задужбина византијског цара Романа III Аргира (1028–1034).[67] Након освајања Скопља 1282. године, краљ Милутин је овај град учинио једном од најважнијих престоница српске државе, након чега је приступио обнови угледног манастира, постајући његов *трећи главни ктитор*.[68] Милутин је 1300. године

[55] Штетић 2021, 252–263.
[56] Копривица 2022а, 107.
[57] Штетић 2024, 643.
[58] Мошин 1946, 82; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 115.
[59] Живојиновић 1998, 90.
[60] Мошин 1946, 83; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 117; Живојиновић 1998, 93.
[61] Мошин 1946, 83; Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 118.
[62] Мошин 1946, 92–93.
[63] Штетић 2024, 646.
[64] Мошин 1946, 104; Живојиновић 1998, 50, 92; Марковић 2009, 86.
[65] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 297.
[66] Штетић 2024, 646.
[67] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 316–317; Грујић 1925, 45–53.
[68] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 316–317; Грујић 1925, 49–50. Други ктитор Св. Ђорђа је византиј-

манастиру потврдио 18 некадашњих насеља и даровао још четири.[69] Од укупно 22 манастирска насеља, њих 10 обухватало је винограде, поред чега су Св. Ђорђу припала и нека појединачна виноградарска имања у селу Бутељи (данас Бутел изнад Скопља). Ова виноградарска насеља, међу којима је њих 7 манастиру припадало и у време бугарског цара Константина Тих Асена (1258–1277), налазила су се на простору Скопске области – Скопска котлина (5), Пореча – средњи ток Треске (3), Доњег Полога – крај око Тетова (1), Овчег Поља (1) и јужно од Кочана (1).[70]

Манастир Св. Ђорђа је од становништва потчињених сеоских насеља добијао натурални доходак у вину, у виду *винског десетка* и *винског наметка*, премда очигледно није располагао великим бројем винограда под директним уживањем, бар не у својој ближој околини. Због тога је краљ Милутин, за суму од 300 перпера, од скопских грађана откупио винограде и остала имања у самом граду, као и у ближој и широј околини Скопља. Од Костадина, сина Липсиотова, Андриана, сина кир Теодора, кира Калије и њеног брата Теодора, купио је „места" (имања) која су имали у граду Скопљу и у области Скопској, у Пресци/Пресчишту (између реке Треске и планине Водно), Сушици (данас истоимено), Доњој и Горњој Сулњи (Д. и Г. Солња), Сопиштима (Сопишта), изнад Капештца (између Доњег Водна и Тафталице), у Трески (вероватно долина доњег тока реке), Себемишљу (Семениште, између Вардара и Треске) и у било којој *хори скопској* или у *пределима скопским*. У питању су селишта, виноградишта, виногради, њиве, сенокоси, вртови, воћњаци и воденичишта. Међу појединачним имањима наводи се и неколико винограда: половина винограда у Тресци површине 25 *мужем копаниja*, два винограда у Пресчишту од по 70 и 10 *мужем копаниja*, као и Андријанов виноград у Себемишљу. Међу откупљеним поседима налазила су се и сва имања из Липсиотове заоставштине (*Липсиотштина*) у Турењском пољу (око Вардара и Лепенца), која су допирала до градске, епископалне Цркве Св. Богородице Тројеручице.[71]

Сматра се да израз *хора* на овом месту означава *градску земљу*, односно добро обрађен простор у ближој околини града, који је обухватао Скопско поље (површине 33 x 10,5 km) – најплоднији део Скопске котлине.[72] У том случају, *предели скопски* односе се на друге крајеве Скопске области (Скопска котлина), над којом су градске власти протезале своје ингеренције. Поједини виногради и виноградишта вероватно су се простирали и у самом граду, међу откупљеним имањима Липсиотове заоставштине у градском Турењском пољу. Манастиру су биле потчињене и две скопске цркве са виноградима – Св. Богородица поред Велике капије и Св. Ђорђе под градом у пештери Церебулској, у близини градских зидина, према Вардару.[73] Ови виногради су вероватно такође лежали у непосредној близини цркава, унутар или изван града.[74] Откупом и поклањањем виноградишта (запуштени виногради)[75] очигледно се рачунало на њихову обнову. Села и предели са откупљеним виноградима и осталим имањима простирали су се јужно и југозападно од Скопља, у залеђу Водна, долини Вардара и доње Треске, тачније у суседству других манастирских виноградарских насеља.[76] Површина винограда одређена изразом *мужем копаниje* може се изједначити са јединицом *мотике* или површином коју је један копач

ски цар Алексије I Комнин (1081–1118), који је такође извршио обнову манастира (Грујић 1925, 49).

[69] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 253–258, 315–329; Грујић 1925, 55–59.

[70] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 256–257, 323–325; Штетић 2021, 107–115, 119–120, 127, 131.

[71] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 318; Грујић 1925, 54–55; Штетић 2021, 112, 127.

[72] Петровић 2015, 142.

[73] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 322, 325.

[74] Штетић 2021, 113.

[75] *Исто*, 228–229.

[76] *Исто*, 107–115, 127.

могао да обради за један дан.[77] Ова мерна јединица вероватно одговара величини једног *мата* (965 m²),[78] – основној мери за површину у српским средњовековним земљама, која је приближно једнака византијском модију (939,18 m²), што представља површину нешто мању од 10 ари или 0,1 хектара. У том случају, откупљени виноград у Тресци обухватао је површину од 2,4 ha, док је површина винограда у Пресчишту износила око 6,7 ha и 0,96 ha.

Краљ Милутин је манастиру даровао и „пред полатом пирг Хрптати да је соћница Светог Ђорђа".[79] Реч је о кули у зидинама града на великој градској капији, прекопута старе палате, која је требало да служи манастиру за смештај свих натуралија, између осталог и вина.[80] О већим количинама овог производа говори и наредба краља Милутина о заштити продаје манастирског вина. На свим панађурима манастира могло се продавати искључиво црквено вино, хлеб и месо. Трговина вином другог порекла није била дозвољена ни у једној манастирској метохији, без одобрења игумана.[81] Манастир је од самог оснивања у XI веку имао право на приход од једног сталног недељног трга у селу Брод у Поречу, затим од панађура одржаваног 8. септембра (Мала Госпојина) код Цркве Св. Богородице Епископсис у поменутом насељу, као и од панађура у самом Скопљу на дан Св. Ђорђа (23. априла или 3. новембра), у трајању од 8 дана.[82]

Поглавари Српске цркве посебно су се старали о Српској архиепископији, касније Патријаршији, водећи рачуна и о њеним поседима. Иницијатива за подизање нових и проширивање већ постојећих винограда приметна је код архиепископа Данила II (1324–1337), најпре приликом обнове манастира Жиче, некадашњег седишта Архиепископије. Будући да прва обнова Жиче, учињена од стране архиепископа Јевстатија II (1292–1309) након напада бугарских великаша куманског порекла Дрмана и Куделина (нешто пре 1292. године),[83] није била довршена, Данило II је предузео даље рестаурирање цркве и читавог манастирског комплекса, укључујући и проширивање њеног властелинства. Писац Даниловог житија бележи и да је архиепископ, не престајући да брине о манастиру, сам насадио многе винограде и распространио већ постојеће.[84] Ови засади највероватније су се налазили у ближој околини храма. Иако у жичким повељама (1219–1220; 1221–1224?) нема помена о виноградима,[85] манастир је као седиште Српске архиепископије сигурно већ од самог оснивања поседовао парцеле под виновом лозом,[86] које је касније, услед ратних пустошења, било потребно обновити и увећати.

Приступајући обнови и доградњивању цркве посвећене Светом Сави српском, која се налазила у близини Пећке архиепископије, Данило II се такође побринуо и о црквеним виноградима, у виду стварања нових и откупа већ постојећих засада. Цркву Св. Саве подигао је архиепископ Никодим (1317–1324) у месту Лизица, где се налазила *икономија црквене области*,[87] односно једна од метохија Српске архиепископије, чије је седиште после 1292. године дефинитивно премештено из Жиче у Цркву Св. Апостола у Пећи.[88]

---

[77] Грујић 1925, 55.
[78] Ћирковић 1997, 160; Благојевић 2004, 268–269, 321; Штетић 2021, 50–51.
[79] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 323.
[80] Грујић 1925, 54; Штетић 2021, 267–268, 303–305.
[81] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 319–320; Грујић 1925, 73; Штетић 2021, 368; Копривица 2022а, 132, 334.
[82] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 255, 325, 328; Грујић 1925, 72–73; Штетић 2021, 367–368.
[83] Мишић 2009, 335.
[84] Данилови настављачи, 113–114; Ђурић 1991, 289–290.
[85] Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 89–95.
[86] Штетић 2021, 199.
[87] Данилови настављачи, 116.
[88] Ђурић 1991, 281–282; Копривица 2016б, 150; *Иста* 2022а, 67.

Према речима Даниловог животописца, архиепископ при овом месту у Лизици, између осталог, „насади винограде, и друге прикупи давањем злата".[89] Место Лизица са Црквом Св. Саве налазило се негде код Пећи, где су архиепископи Никодим и Данило II уз Цркву Св. Апостола сазидали и друге храмове, настојећи да повећају значај новог седишта Српске архиепископије.[90] Данилов животописац истиче и да је архиепископ места која су припадала манастирима иначе испуњавао разним насадима, старајући се и о њиховом чувању и одржавању, како се не би залединили (запарложили).[91]

Почетком друге деценије XV века о виноградима Пећке патријаршије постарао се и пећки епископ Марко. Патријаршији је на сабору 1411. године потчињена оближња Црква Светог Георгија, коју су пре 1392. године у месту Ждрелник подигли Герасим и Јефимија, родитељи будућег пећког епископа. У запису од 19. јула 1411. године, исписаном на два листа сачувана на минеју из Пећке патријаршије (1399), наводи се да је пећки епископ Марко обновио Цркву Св. Георгија у месту Ждрелник, где се налазио „од много година запустели виноград црквени", да би је затим на сабору потчинио Великој цркви (Пећкој патријаршији).[92] Црквено земљиште је једним делом допирало до *виноградишта ждрелничког*,[93] тачније до поменутог запуштеног винограда, који је вероватно представљао један од првих поседа Цркве Св. Георгија.[94] Будући да је овај виноград у међувремену запустео, епископ Марко је обновљеној породичној цркви поклонио и лозу коју је купио од Радослава Барановића и Ратка за цену од шест *литри* сребра готова (око 2 kg),[95] док је купопродаја обављена уз одобрење деспота Стефана Лазаревића и госпође Маре.[96]

Стварање виноградарског поседа путем заснивања нових засада и куповине постојећих винограда предузео је и кнез Лазар, приликом оснивања своје задужбине, манастира Раваница. Према оснивачкој повељи (1381), Лазар је за потребе манастира насадио нове винограде, док је већ постојеће купио од Црепа и Југда.[97] Цреп Вукославић представљао је властелина-крајишника, управника Петрушког крајишта са центром у Петрусу (код данашњег Параћина), на коме се налазио и сам манастир. У личности Југда сигурно се крије један од такође богатијих властелина, који је имао поседе и на простору Дубочице (Лесковачко поље).[98] У *Житију светога кнеза Лазара*, насталом из пера тзв. Раваничанина I, у периоду после 1393, а пре 6. августа 1398. године, такође стоји да је Лазар, подижући Раваницу, насадио винограде и различите врсте воћа.[99] Откупљени и тек засађени виногради вероватно су се простирали у ближој околини манастира.[100] О постојању винограда у релативној близини Раванице, у поседу браће Црепа и Држмана (Дионисија) Вукославића, може сведочити помен *Дионисијевог винограда Жидиљца*, који се у Врдничком препису манастирске повеље са краја XVII века јавља у међама групе раваничких насеља југоисточно од Ћуприје и Деспотовца.[101] У време оснивања манастира

[89] Данилови настављачи, 116; Ђурић 1991, 289–290; Штетић 2021, 144, 207–208.
[90] Данилови настављачи, 115, 169; Петковић 1950, 174; Ђурић 1991, 281–282, 288, 290.
[91] Данилови настављачи, 116.
[92] Стојановић 1923, 22–24, бр. 6112; Штетић 2021, 144.
[93] Стојановић 1923, 23.
[94] Штетић 2021, 144, 229.
[95] *Танка сребрна литра* је у XV веку у Новом Брду тежила 337,24 g, а у Приштини 345,62 g. Ћирковић 1997, 147.
[96] Стојановић 1923, 23; Штетић 2021, 144.
[97] Младеновић 2003, 52.
[98] Благојевић 1987, 36.
[99] Грковић 1993, 123.
[100] Штетић 2021, 189.
[101] Младеновић 2003, 52.

виноград је вероватно припадао монаху Дионисију, док је у поменутом препису одређен припадношћу становнику Жидиља (данас истоимено село југоисточно од Деспотовца). Имајући у виду да је Жидиље мењало свој положај, Дионисијев виноград можда одговара данашњем потесу Виногради у суседном селу Кованице.[102]

Посебан вид прибављања винограда за потребе манастира у његовој најближој околини представљала је замена поседа, која је предузимана од стране владара, првенствено у циљу стварања већег и заокруженог виноградарског комплекса. У српским средњовековним земљама, замена градова, тврђава, жупа, села, баштина, цркава, планина, шума, бања, пољопривредних имања (њива, винограда, стабала), млинова, али и зависног становништва, представљала је уобичајену појаву.[103] Замена баштинских поседа, исто као и куповина, морала је бити добровољна, уз сагласност власника, што је санкционисао и 43. члан *Душановог законика*.[104] Замену винограда извршио је краљ Стефан Дечански током формирања властелинства своје задужбине, што је садржано у другој дечанској хрисовуљи (1331).[105] Дарујући Дечанима село Љуболић[106] (данас Љубеић на левој обали Дечанске Бистрице, у подножју Стреочких планина), краљ је преселио извесног Хвалоја са породицом, доделивши му село Бродлић (данашњи Бролић код Пећи). Виноград у Бродлићу замењен је Хвалоју за његов виноград у Љуболићу, који је припао манастиру.[107] На тај начин, Љуболић је придружен најближим манастирским селима у жупи Затрнави (Дечани, Стрелац, део Ботуше), у којима су такође гајени виногради.[108] Питање власништва над три винограда у непосредној околини манастира, у селу Дечани, хронолошки је спорно[109], услед чега је прилагање још једног оближњег насеља са виноградом могло имати додатни значај.

Посебно су репрезентативне замене винограда и других објеката које је цар Душан извршио за своју задужбину, Манастир Св. Арханђела код Призрена, чије је властелинство формирано у периоду од 1343. до 1349/1350. године.[110] Највећи број стечених винограда налазио се у близини самог манастира, на *градском метоху* Призрена. *Градски метох* (или *градска земља*), који је карактеристичан за градове освојене од Византије, подразумевао је добро обрађени земљишни појас у непосредној околини града. У случају Призрена обухватао је површину од 2–7 km у полупречнику, у односу на град, допирући до атара првих сеоских насеља. На градском метоху преовладавали су виногради, за којима су долазили вртови и воћњаци, налазећи се у поседу манастира, цркава, градске властеле и грађана, који су своја добра уживали под одређеним привилегијама. Вино из винограда са градског метоха приликом продаје на градском тргу није подлегало царини.[111] Преовладавање винограда у непосредној околини града у вези је са постојањем значајног градског насеља са развијеним трговом и привредним делатностима.[112] Призрен је у XIV веку представљао један од најразвијенијих градова Србије, у коме се налазио и један од дворова српског владара, као и стално седиште дубровачког конзула.[113]

---

[102] Благојевић 1987, 36; Младеновић 2003, 66, 72–73; Штетић 2021, 189–190.
[103] Михаљчић 2013.
[104] Бубало 2010, 84, 164; Михаљчић 2013, 125.
[105] Михаљчић 2013, 127.
[106] Милојевић 1880, 9–11, 76–78.
[107] *Исто*, 59–60; Ивић, Грковић 1976, 131–132; Штетић 2021, 149.
[108] Ивић, Грковић 1976, 63–64, 305 (ДХ I), 79–81, 131 (Д II), 266 (ДХ III); Штетић 2021, 146–150, 165.
[109] Бубало 2007, 221–227.
[110] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 40–57.
[111] Благојевић 1992, 72, 75–81; Петровић 2015, 139–140.
[112] Штетић 2021, 210–211.
[113] Мишић 2015.

Цар Душан је Манастиру Св. Арханђела потчинио три градске цркве, које су располагале виноградима на више потеса призренског метоха. Црква Светог Спаса са виноградима, задужбина оца властелина Младена Владојевића (око 1335), стечена је управо путем замене поседа. Ова баштинска црква је уз одобрење власника дарована Св. Арханђелима заједно са свим поседима које је имала у граду, Призренској жупи или негде другде. Младену Владојевићу и његовој породици цар Душан је даровао у баштину Андрејчу цркву у Охриду, наглашавајући да је замена цркава пропраћена и заменом њихових имања: „замених и дадох замену (…) цркву за цркву, села за села, винограде за винограде, млинове за млинове".[114] Спасова црква располагала је виноградима на потесима Клепин Угао, Дреновц и Курило, као и „љехом даниловском иза дворова" (леја винове лозе извесног Данила).115 Потес Курило простирао се на десној обали Призренске Бистрице (данас место под зградама), док је назив очуван у Курила Пољу северно од Жура. Локалитети Дреновц и Клепин Угао такође нису очувани.[116]

Придружујући манастиру Цркву Светог Николе, задужбину призренског властелина Рајка Киризмића, цар Душан је извршио замену појединачних винограда.[117] У поседу Цркве Св. Николе налазило се укупно 16 винограда, на више потеса призренског метоха: 4 у Пустицама (данашњи потес и поток Пусница), по 2 у Бабиштима (од којих је један представљао мали виноград – *виноградак*), Габровцу и „иза дворова", по један на Крушевом пољу, у Липовцу, Хинатовцу, Дубровицама, Дреновцу и „више Пуљше". На градском потесу Курило, поред Цркве Св. Спаса, винограде су имала и шесторица призренских грађана. Желећи да за потребе своје задужбине оформи веће, компактно виноградарско имање у самој близини манастира, цар Душан је предузео комасацију земљишта, тако што је заменом поседа између Цркве Св. Николе и поменутих власника створио комплекс од укупно десет винограда на Курилу. Тиме је Црква Св. Николе стекла ових десет винограда, укључујући још шест винограда на другим локалитетима, које је и раније поседовала (Хинатовац, Дубровице, Дреновц, Бабишта, Пустице и изнад Пуљшиног поседа). Некадашњи власници винограда на Курилу добили су винограде на околним потесима (Њежа у Крушевом Пољу, Пустицама и Бабиштима (укупно 3); Дабижив каматник иза дворова (2), Дмитар у Липовцима (1), Бојко и Одељан у Габровцима (2), ткач Иван у Пустицама (2)).[118] Црква Светог Стефана у Призрену, задужбина краља Милутина, такође је дарована Манастиру Св. Арханђела са виноградима и другим имањима, који су вероватно лежали на градској земљи.[119] Цар Душан је манастиру потчинио и властеличиће Новака Пецију и Орланда Мицовића, који су такође поседовали винограде на градском метоху.[120]

Поред бројних виноградарских парцела на градском метоху, манастиру су била потчињена и одређена сеоска насеља са виноградима. Од укупно 77 села и 5 заселака дарованих Св. Арханђелима,[121] унутар њих 15 постојали су виногради. Манастирска села са виноградима налазила су се у Призренској жупи (3), Подримљу – лева обала Белог Дрима у средњем току (2), Призренском Подгору – Сувој Реци (1), Гори – околина Драгаша

[114] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 54, 60, 81–82, 89, 120; Михаљчић 2013, 127–128; Штетић 2021, 154; Копривица 2022а, 71.
[115] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 89, 121; Благојевић 1992, 78; Мишић 2015, 320; Штетић 2015, 121; *Иста* 2021, 154–155.
[116] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 193, 196–197.
[117] Михаљчић 2013, 128.
[118] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 55–56, 82, 89–90, 121; Благојевић 1992, 78; Мишић 2015, 320; Штетић 2015, 120–121; *Иста* 2021, 155–156; Копривица 2022а, 109.
[119] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 60, 90, 121; Штетић 2015, 121; *Иста* 2021, 156.
[120] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 90, 109, 121, 139; Штетић 2015, 122–123; *Иста* 2021, 157, 164.
[121] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 54–55.

(2), у доњем току Белог Дрима (2), Горњем Пилоту (2) и Доњем Пилоту (1) – жупе у долини Дрима, затим у Скопској области (1) и Пологу (1).122 Манастирско вино чувало се, као и у случају Св. Ђорђа код Скопља, у оближњој градској тврђави Вишеград (Горњи град средњовековног Призрена на потесу Пштан, на излазу Призренске Бистрице из клисуре), под којом се налазио и сам Манастир Св. Арханђела,123 као и Црква Св. Спаса и Црква Св. Николе.[124] Припадајући претходно епископској Цркви Св. Богородице Љевишке, тврђава је дарована Св. Арханђелима такође путем замене поседа. У складу са договором постигнутим на државном сабору, пристанком епископа и целог клира, цар Душан је Призренској епископији одузео Вишеград и два села, дарујући јој на име компензације три сеоска насеља. Уступајући Вишеград својој задужбини, одредио је да треба да јој служи као житница, виница и црквена местохранилница (ризница).[125] Манастир је свакако остваривао значајне вишкове вина, будући да је монасима било забрањено да дају жито и вино у закуп.[126]

На самом почетку стварања манастирског властелинства, за винограде се посебно побринуо и први игуман Св. Арханђела Јаков, који је наложио да се у селу Сењани у Подримљу подигне *виноград велик*.[127] Село се налазило у долини Рибника, на простору данашњих Доњих Поточана југоисточно од Ораховца, представљајући очигледно један од првих манастирских поседа, дарованих 1343. године.[128] Цар Душан је одредио да становници села Сењани, које иначе није било нарочито насељено, сами обрађују манастирски виноград, ослободивши их других доходака и дужности. Овај пространи виноград обухватио је део земље која је земљорадничком становништву служила за сејање житарица. Због тога је Душановом одлуком становницима села враћен део земљишта који је био уступљен манастиру као деоница под његовим непосредним уживањем. С друге стране, одређено је да Сењани своју радну обавезу према манастиру, у виду послова орања, производње житарица, кошења и скупљања сена, обављају на црквеним ступовима у атару суседног села Брњашча (данас Брњача).[129]

Једне од првих винограда, подигнутих на земљишту које је представљало купљеницу, Манастир Св. Арханђела стекао је заједно са новом Црквом Св. Петра у Кориши (данас истоимено село североисточно од Призрена), задужбином старца Григорија, иконома већ постојећег, хиландарског Манастира Светог Петра Коришког. Старац Григорије је 1343. Св. Арханђелима, чија је изградња тек била отпочела, поклонио нову Цркву Св. Петра, заједно са два винограда и другим имањима. Цар Душан му је заузврат даровао стару истоимену цркву, која је након његове смрти требало да поново припадне Хиландару.[130] Душан је нову цркву у Кориши именовао привременим седиштем игумана Јакова,[131] док је присуство винограда обезбеђивало вино за црквене обреде и исхрану већ образоване монашке заједнице. Светоарханђеловском хрисовуљом (1349/1350) цар је

122 Штетић 2015, 121–124; *Иста* 2021, 98–100, 109, 153–165.
123 Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 10, 15, 204.
124 *Исто*, 90, 121.
125 *Исто*, 34, 56, 88, 120; Михаљчић 2013, 127; Штетић 2015, 127; *Иста* 2021, 268; Копривица 2022а, 71–72.
126 Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 112, 141; Благојевић 1992, 83; Мишић 2015, 321; Штетић 2015, 127; *Иста* 2021, 369–370.
127 Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 93, 124.
128 *Исто*, 43, 206.
129 *Исто*, 43, 93, 124; Благојевић 2004, 301–302; *Исти* 2009, 28–30; Штетић 2015, 122; *Иста* 2021, 161–162; Копривица 2022а, 70, 255.
130 Мишић 2013, 24–25; Штетић 2021, 159–160.
131 Мишић 2013, 25; Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 11–12, 41, 80.

манастиру даровао село Коришу, потврђујући и нову Цркву Св. Петра, коју је „купио Григорије", заједно са виноградима и другим имањима.[132] Душанова исправа из 1355. такође показује да је земљиште „око цркве и више цркве, до (Коришке) реке и до винограда Трчининовог" представљало купљеницу, на којој су се налазили и виногради.[133] Нова црква у Кориши представља пример подизања храма и прибављања његових поседа коришћењем црквених средстава, која су у овом случају припадала Манастиру Св. Петра Коришког. Употреба средстава из црквене ризнице захтевала је надокнаду, коју је цар Душан манастиру у Кориши, у међувремену враћеном Хиландару, обезбедио на сабору у Крупиштима 1355. године.[134]

Појава подизања и даровања винограда у близини манастира, као и његовог проширивања путем замене поседа, посведочена је и у другој половини XV века. Зетски господар Иван Црнојевић је после 1482. године преселио своју престоницу из Обода (Ријечки град) на Цетиње. Овде је подигао свој двор, као и Манастир Свете Богородице, који је именовао новим седиштем Зетске митрополије, издајући оснивачку хрисовуљу 4. јануара 1485. године.[135] Црнојевић је манастиру поклонио најпре половину свог винграда у Доњем Добру (данас Добрско Село источно од Цетиња), за који наводи да га је „насадио својим трудом", одређујући „да се даје вина готова половина цркви, од сваке летине".[136] Како би увећао манастирски виноградарски посед, Иван је винограде и друга имања породице Остојић у Доњем Добру даровао манастиру, доделивши власницима друге поседе у Зачиру (данас истоимено село испод тврђаве Обод, око 14 km југоисточно од Цетиња): „И још приложих што год су имали Остојићи, Ратко с братом и са синовцима на Доњем добру, или је земља, или је лозије, или гора, (или вода свеколико ја њима дадох заменивши добром вољом на Зачиру, земљу за земљу) а лозу за лозу и дуб за дуб, у век и у баштину", додајући им и једну своју воденицу у Ободу, у виду „благослова замени".[137] Иванови синови, Ђурађ и Стефан Црнојевић, потврдили су 1495. манастиру *велики виноград* у Доњем Добру, одакле је Св. Богородици и даље припадала половина летине у вину. Такође су потврђена сва некадашња добра Остојића, док је цетињски манастир располагао и виноградом у суседном Горњем Добру.[138]

***

Подизање или обнова манастира и цркава били су праћени личном иницијативом ктитора за стварањем довољног броја виноградарских површина, првенствено у ближој околини храма, али и шире. Виногради су обезбеђивани најпре у виду формирања нових и проширивања постојећих засада, као и куповином виноградарских парцела или земљишта на коме је тек требало засадити винову лозу. То је видљиво на примеру светогорских манастира Ватопеда и Хиландара, за чије винограде су се побринули Сава и Симеон крајем XII века. Током XIII и прве половине XIV столећа, о хиландарским виноградима на простору Атоса, у околини Превлаке, Сера, Солуна и доњем току Струме старали су се византијски цареви, старешине светогорског Протата, краљ Милутин, хиландарски игумани и поједини јеромонаси. Исти је случај и са Манастиром Св. Ђорђа код Скопља,

[132] Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 91, 122; Штетић 2015, 121; *Ista* 2021, 159–160.
[133] Мишић 2012, 65, 68, 73, 76; Штетић 2021, 160.
[134] Мишић 2012, 65, 68, 73, 76.
[135] Божић 1970, 329; Шекуларац 1987, 197–198.
[136] Шекуларац 1987, 204; Штетић 2021, 104.
[137] Шекуларац 1987, 204–205; Михаљчић 2013, 129; Штетић 2021, 104–105.
[138] Шекуларац 1987, 238; Штетић 2021, 105.

обновљеним од стране краља Милутина (1300), затим Жичом и Пећком архиепископијом/патријаршијом, за чије винограде су се побринули архиепископ Данило II (1324–1337) и пећки епископ Марко (1411), као и са Раваницом, задужбином кнеза Лазара (1381). Поред цара Душана, о првим виноградима Манастира Св. Арханђела код Призрена постарао се његов први игуман Јаков, као и старац Григорије, ктитор нове Цркве Св. Петра у Кориши (1343). Брига о црквеним виноградима могла је бити повезана и са личним потребама ктитора да се настани у манастиру, као у случају Савине жеље да се трајно повуче у Карејску келију (1217–1219, 1229). Уговор из 1229. године сведочи и о положају винограда (на брду, поред воденог тока), крчењу земљишта за виноград, потреби за његовим омеђавањем и чувањем, као и о увећавању постојећег виноградарског имања. Поред винограда, могла су бити откупљена и виноградишта (запуштена лоза), које је очигледно требало обновити. Вредност откупљених винограда, виноградишта и земљишта за виноград изражавана је у перперама (обрачунска јединица; 1 = 12 сребрних динара), злату или сребру. Њихове цене по јединици површине не могу се утврдити, премда су свакако биле високе.

Великим и значајним манастирима у суседству развијених градских насеља (Св. Ђорђе код Скопља, Св. Арханђели код Призрена) даровани су бројни виногради у најближој околини града, стечени откупом постојећих парцела у власништву грађана и властеле или путем замене поседа, док су вишкови вина изношени на тржиште. Подизање и откупљивање винограда од богатијих властелина у ближој околини манастира предузео је и кнез Лазара за манастир Раваницу. Посебан вид прибављања винограда и стварања заокруженог виноградарског комплекса у близини манастира представљала је замена поседа, предузимана на иницијативу владара и уз сагласност власника. Замену винограда предузео је краљ Стефан Дечански за манастир Дечане (1331), док је цар Душан заменом виноградарских парцела за Манастир Св. Арханђела код Призрена извршио и комасацију земљишта под виновом лозом на једном од потеса градског метоха (1343–1349/50). Поклањање дела винограда у релативној близини храма, подигнутог личним залагањем ктитора, као и његово проширивање путем замене поседа, видљиво је и на примеру Манастира Св. Богородице на Цетињу, задужбине зетског господара Ивана Црнојевића (1485). Градске куле, дароване манастирима за складиштење вина и других натуралија (Св. Ђорђе код Скопља, Св. Арханђели код Призрена), такође су могле бити стечене заменом поседа, као у случају призренске тврђаве Вишеград, коју је цар Душан, уз одређену надокнаду, одузео Призренској епископији и уступио Манастиру Св. Арханђела.

Библиографија

Извори

Властар, Матија (2013): *Синтагма*, са српскословенског превела Татјана Суботин-Голубовић, Београд: САНУ.

Грковић, Милица (прир.) (1993): *Списи о Косову*. У: *Стара српска књижевност у 24 књиге* XIII. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Данилови настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника. У: *Стара српска књижевност у 24 књиге*, VII, прир. Гордон Мак Данијел, данашња језичка верзија, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1989.

Даничић, Ђура, Стефановић-Караџић, Вук (прев.) (1981): *Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета*. Београд: Британско и иностранo библијско друштво.

Доментијан (1988): *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*. У: *Стара српска књижевност у 24 књиге* IV, прир. Р. Маринковић, прев. Л. Мирковић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Доментијан (2001): *Житије Светога Саве*, пред, прев. и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском Т. Јовановић. Београд: Српска књижевна задруга.

Живојиновић, Драгић (2006): „Интерполисана хрисовуља краља Милутина за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског", *Стари српски архив* 5, 11–41.

Živojinović, Mirjana, Kravari, Vassiliki, Giros, Christophe (1998): *Actes de Chilandar: édition diplomatique: texte. 1, Des origines à 1319*. Paris: P. Lenthielleux.

Ивић, Павле, Грковић, Милица (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад: Институт за лингвистику.

Јовановић, Томислав (пред, прир. и прев.) (2018): *Свети Сава, Сабрана дела*. Београд: Српска књижевна задруга.

Копривица, Марија (2016а): „Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац", *Стари српски архив* 15, 109–130.

Милојевић, Милош (1880): „Дечанске хрисовуље", *Гласник СУД* XII, 1–142.

Мишић, Синиша (2012): „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима", *Стари српски архив* 11, 59–90.

Мишић, С. (2013): „Хрисовуља краља Стефана Душана старцу Григорију", *Стари српски архив* 12, 21–29.

Мишић, Синиша, Суботин-Голубовић, Татјана (2003): *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд: Историјски институт.

Младеновић, Александар (2003): *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд: Чигоја штампа.

Мошин, Владимир (1946): „Уговор св. Саве са светогорским протатом о земљи за виноград. Са прилогом за историју српског брзописа", *Гласник Државног музеја у Сарајеву* 1, 81−125.

Мошин, Владимир, Ћирковић, Сима, Синдик, Илија (2011): *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I 1186–1321*. Београд: Историјски институт Београд.

Петровић, Миодраг, Штављанин-Ђорђевић, Љубица (прир.) (2005): *Законоправило Светога Саве 1*, Београд: Историјски институт.

Стојановић, Љубомир (1923): *Стари српски записи и натписи* 4, Београд: Српска краљевска академија.

Теодосије Хиландарац (1973): *Живот Светога Саве*, издање Ђ. Даничића; прир. и пред. Ђ. Трифуновић. Београд: Црвени крст Југославије.

Теодосије (1988): *Житија*. У: *Стара српска књижевност у 24 књиге* V, свеска I, прир. Д. Богдановић, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Богдановић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Шекуларац, Божидар (1987): *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград: Историјски институт СР Црне Горе.

Литература

Благојевић, Милош (1987): „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године", *Историјски гласник* 1–2, 29–42.

Благојевић, М. (1992): „Град и жупа – међе градског друштва”. У: *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, ур. Ј. Калић, М. Чоловић. Смедерево: Музеј у Смедереву, Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 67–84.

Благојевић, М. (2004): *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд: Службени лист СЦГ.

Благојевић, М. (2009): „Посебни закони на манастирским властелинствима”. У: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки. Београд: САНУ, 21–33.

Божић, Иван (1970): „Владавина Црнојевића”. У: *Историја Црне Горе. Књига 2, Од краја XII до краја XV вијека. Том 2, Црна Гора у доба обласних господара*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 277–371.

Бубало, Ђорђе (2007): „Два прилога о дечанским хрисовуљама”, *Стари српски архив* 6, 221–231.

Ћурић, Војислав (1991): „Свети покровитељи архиепископа Данила и његових задужбина”. У: *Архиепископ Данило II и његово доба*, ур. В. Ј. Ћурић. Београд: САНУ, 281–292.

Живојиновић, Мирјана (1968): „Аделфати у Византији и средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института* 11, 241–270.

Живојиновић, М. (1972): *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*. Београд: Византолошки институт.

Живојиновић, М. (1998): *Историја Хиландара 1. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*. Београд: Просвета.

Зарковић, Божидар (2002): *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*. Лепосавић: Институт за српску културу; Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Копривица, Марија (2016б), „Задужбине српских архиепископа средњег века”, *Црквене студије* 16/2, 145–155.

Копривица, М. (2022а): *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*. Београд: ЦИГИД, Филозофски факултет Универзитета; Ниш: Центар за црквене студије.

Копривица, М. (2022б) „„Давање на вратима” – милостиња и хуманитарни рад Српске цркве у средњем веку”, *Београдски историјски гласник* 13, 161–174.

Копривица, М. (2024): „Доментијан о ктиторству и ктиторским правима Стефана Немање – монаха Симеона”. У: *Свети Сава и Доментијан*, ур. Д. Бојовић, Ј. Стошић. Ниш: Центар за црквене студије, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, 385–408.

Марковић, Миодраг (2009): *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*. Београд: Византолошки институт.

Михаљчић, Раде (1999): „Купљеница”. У: *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић. Београд: Knowledge, 346.

Михаљчић, Р. (2013): „Замена поседа у средњовековној Србији”. У: *Огледи о старом српском праву*, ур. В. Поповић, М. Томић, Бања Лука: Правни факултет Универзитета; Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета, 123–135.

Мишић, Синиша (2009): „Српско-бугарски односи на крају 13. века”, *Зборник радова Византолошког института* XLVI, 333–340.

Мишић, С. (2015): „Друштвена структура Призрена у 14. веку”. У: *Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић-Којић*, гл. ур. Р. Кузмановић. Бања Лука: Анурс, 319–325.

Мишић, С. (2019): *Српско село у средњем веку*, Београд: Еволута.

Петровић, Владета (2015): „Градски метох”. У: *Споменица академика Милоша Благојевића*, ур. С. Мишић. Београд: Филозофски факултет, ЦИГИД, 139–150.

Ћирковић, Сима (1997): „Мерење и мере у средњевековној Србији”. У: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд: Equilibrium, 135–168.

Штетић, Марина (2015): „Виногради на поседима манастира Свети Арханђели код Призрена”, *Београдски историјски гласник* 6, 119–128.

Штетић, М. (2021): *Виноградарство у средњовековној Србији*. Београд: ЦИГИД, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Штетић, М. (2022): „*Мертикински* – вино као део исхране у црквеном и световном животу средњовековне Србије”. У: *Савремена српска фолклористика* X, ур. Ј. Јовановић, Б. Златковић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Топола: Културни центар, 279–304.

Штетић, М. (2024): „Свети Сава и манастирски виногради”. У: *Свети Сава и Доментијан*, ур. Д. Бојовић, Ј. Стошић. Ниш: Центар за црквене студије, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, 633–652.

Marina Štetić

THE CARE OF SERBIAN MEDIEVAL RULERS AND HIGH CHURCH DIGNITARIES FOR MONASTERY VINEYARDS

Serbian medieval rulers and high church dignitaries acquired vineyards for newly established or restored monasteries, primarily in the vicinity of the temple but also further afield. Vineyards were acquired mainly by forming new and expanding existing plantations, as well as by purchasing vineyard plots or land where grapevines were to be planted. The vineyards of the Athonite monasteries of Vatopedi and Hilandar were cared for by monks Sava and Simeon at the end of the 12th century. During the 13th and the first half of the 14th century, the vineyards of Hilandar were tended by Byzantine emperors, King Milutin, Hilandar abbots, and certain hieromonks. The same can be observed in the case of the Monastery of St. George near Skopje, restored by King Milutin (1300), the Monastery of Žiča and the Peć Archbishopric/Patriarchate, whose vineyards were cared for by Archbishop Danilo II (1324–1337) and the Bishop of Peć, Marko (1411), as well as the Monastery of Ravanica, the endowment of Prince Lazar (1381). One of the first vineyards of the Monastery of St. Archangels near Prizren was planted thanks to Abbot Jacob (1343). The care of vineyards could also be associated with the personal needs of the benefactor to reside in the monastery, as in the case of Archbishop Sava Nemanjić and the Karyes Cell (1217–1219, 1229).

Significant monasteries such as St. George near Skopje and St. Archangels near Prizren, located near developed urban settlements, were gifted vineyards in the closest proximity to the city. Vineyards were either purchased from citizens or acquired through the exchange of properties, undertaken at the initiative of rulers and with the owners' consent, often to create a consolidated vineyard complex. King Stefan Dečanski carried out the exchange of vineyards for the Dečani Monastery (1331), Emperor Dušan for the Monastery of St. Archangels near Prizren (1343–1349/50), and Lord of Zeta Ivan Crnojević for the newly built Monastery of St. Mary in Cetinje (1485). In performing the exchange of vineyards for the Monastery of St. Archangels, Emperor Dušan also consolidated vineyard land in one of the stretches of the *urban metoch* of Prizren (a land belt in the immediate vicinity of the city). The city towers where the wine of wealthier monasteries was stored could also be acquired through the exchange of properties, as in the case of the Višegrad fortress near Prizren for the Monastery of St. Archangels.